

אורות ישראל
מכללה אקדמית לחינוך
מייסודן של מכללות
מורשת יעקב ואורות ישראל

מאורות

עיונים בסידור התפילה ובפרשת השבוע

גיליון ט
תשע"א,
מספר 323

יגדל

פתוחה/ ה' ", שאין הבורא וחיי שנים כמו חיי הגופים החיים [...] לפיכך אינו מכיר הברואים ויודעם מחמת הברואים כמו שאנו יודעין אותם אלא מחמת עצמו ידעם.

הרמב"ם מזהה את החיים עם החכמה ובניסוח אחר במורה נבוכים⁸: "הוא השכל והמשכיל והמושכל, ושאלו השלשה ענינים בו יתעלה הם ענין אחד". המשורר מדגיש בעיקר את על-זמניותו של הבורא. הרמב"ם לא הזכיר אלא רק את היות כל הברואים תלויים בו והוא אינו תלוי באף אחד. אי-תלותו של הבורא בשום גורם, ותלותם של כל הברואים רק בו, מחייבת את נצחיותו, לעומת עראיותם של יתר הברואים.⁹

ב. אחדות ה'

אֶחָד וְאֶין יְחִיד פְּיָחוּדוֹ, נֶעְלָם וְגַם אֵין סוֹף לְאַחַדוֹתָיו.
לשון הרמב"ם¹⁰:

אחדותו יתעלה. והוא, שזה עילת הכל אחד, לא כאחדות המין ולא כאחדות הסוג, ולא כדבר האחד המורכב שהוא מתחלק לאחדים רבים [...] אלא הוא יתעלה אחד, אחדות שאין אחדות כמוה בשום פנים. אחדותו ויחודו תלויים זה בזה. היותו אחד מוחלט, מופשט, בלתי מורכב ואין סופי, מחייבת את ייחודו שאין דומה לו.

ג. אי גשמיותו

אֵין לוֹ דְמוּת הַגּוֹף וְאֵינוֹ גּוֹף, לֹא נֶעְרָךְ אֵלָיו קְדוּשָׁתוֹ.

המשורר מכנה את ישותו המופשטת לחלוטין כ"קדושתו". הרמב"ם בשללו את כל התארים מה' לא השתמש בתואר "קדוש" כתואר הולם את שלילת הגשמיות. אולי בגלל שגם יצורים אחרים מתוארים בתואר זה, כגון המלאכים ועם ישראל. אך אמרו על כך חז"ל: קדושתו גדולה מקדושתכם.¹¹

ד. קדמותו הבלעדית

קִדְמוֹן לְכָל דָּבָר אֲשֶׁר נִבְרָא, רֵאשׁוֹן וְאֵין רֵאשִׁית לְרֵאשִׁיתוֹ.

הרמב"ם לא מנה את החידוש כעיקר בפני עצמו, כי תאורטית ניתן היה לקבל הנחה זו, אילו הייתה אמיתית.¹² לכן העדיף הרמב"ם לכלול זאת כענף המסתעף מעיקר הקדמות הבלעדית של ה'. אם רק ה' בלבד הוא הקדמון, ממילא העולם מחודש.

ה. ייחוד העבודה

הֵנוּ אֲדוֹן עוֹלָם לְכָל נוֹצֵר, יוֹרֵה גְדֻלָּתוֹ וּמַלְכוּתוֹ.

לשון הרמב"ם¹³: "שהוא יתעלה הוא אשר ראוי לעבדו ולרוממו [...] והוא האזהרה על עבודה זרה". בסידור התפילה מנוסח עיקר זה: **לֹא לְבַדּוֹ רָאוי לְהִתְפַּלֵּל וְאֵין רָאוי לְהִתְפַּלֵּל לְזוֹלָתוֹ.** המילה "לעבודו" התפרשה

הפיוט "יגדל" שהתחבר במאה הי"ג למניינם על ידי דניאל בר יהודה דיין באיטליה,¹ מכיל את י"ג עיקרי האמונה של היהדות שנקבעו על ידי הרמב"ם,² בפירושו למשנה³ והביאם להלכה במשנה תורה בשינויים קלים.⁴ על עצם יצירת תפילות חדשות שנובעות מכתב ידו, נראה לומר שתופעה זאת לא מצא חן בעיני הרמב"ם בעצמו. כותב הרמב"ם במו"נ⁵:

הנה כבר התבאר לך גם כן מאלו הדברים שאין כל מה שתמצאנו מן התארים המיוחדים לשם בספרי הנביאים, ראוי לנו שנתפלל בהם ונאמרם [...] אך מאחר שאנשי כנסת הגדולה תיקנום בתפלה, רק אז מותר לנו להתפלל בהם, ולא כמו שעשו הפתיים באמת, אשר המריצו בשבחים והאריכו והרבו דברים בתפלות חברים, ומליצות קבצום, להתקרב בהם לבורא לפי מחשבתם [...] וירבה התר זה אצל המשוררים והמליצים ואצל מי שיחשוב שהוא עושה שיר, עד שיחברו דברים קצתם כפירה גמורה.

הרי לנו ביקורת אותנטית מאת הרמב"ם עצמו נגד המשורר של עיקריו. אם כי יש לסנגר על המשורר, שהשתמש בביטוי מהתפילה. וזו הרי מותרת.

פה ושם סוטה המשורר מדרכו של הרמב"ם ומאמץ גישות אחרות, המקובלות יותר בעם. במאמר זה נעמוד על כך.

א. מציאות ה'

יְגַדֵּל אֶ-לֵהִים חֵי וְיִשְׁתַּבַּח, נִמְצָא וְאֵין עֵת אֶל מְצִיאוֹתוֹ.

המילה "יגדל" מעוררת קושי. "גדול" הוא מושג יחסי ואין לייחס לבורא מושגים יחסיים, אלא רק מוחלטים. כבר העיר על כך הרמב"ם במורה נבוכים⁶:

אין כל מה שתמצאנו מן התארים המיוחדים לשם בספרי הנביאים, ראוי לנו שנתפלל בהם ונאמרם [...] אך מאחר שאנשי כנסת הגדולה תיקנום בתפלה, רק אז מותר לנו להתפלל בהם, ולא כמו שעשו הפתיים באמת [...] וירבה התר זה אצל המשוררים והמליצים ואצל מי שיחשוב שהוא עושה שיר, עד שיחברו דברים קצתם כפירה גמורה.

הרי לנו ביקורת אותנטית מאת הרמב"ם עצמו נגד המשורר של עיקריו. אם כי יש לסנגר על המשורר שהשתמש בביטוי מהתפילה. וזו הרי מותרת.

התואר "א-להים חי" מוסבר על ידי הרמב"ם⁷:

אומר "חי / חי' צרויה / פרעה" ו"חי / חי' צרויה / נפשך", ואין אומר "חי / חי' צרויה / ה' " אלא "חי / חי' "

¹ ראו אוצר התפילות וסידור עבודת ישראל.

² המתרגם מכנה אותם "יסודות" וכן לשון הרמב"ם עצמו בכנותו את הספר הראשון מספרי היד "יסודי התורה" ושם בפרק ז, הלכה א: "מיסודי הדת לידע שהאל מנבא את בני האדם."

³ סנהדרין פרק י, משנה א.

⁴ הלכות תשובה ד, ז-ח עמדות על הבדלים אלו וסיבותיהם במאמרי "י"ג העיקרים להרמב"ם" בסיני, נח (תשרי-חשוון) תשכ"ו.

⁵ מורה נבוכים א, נט.

⁶ חלק א, פרק נט.

⁷ הלכות יסודי התורה ב, י.

⁸ א, סח. למרות שלילתו כל תואר מה' משמע מדבריו שבכל זאת ניתן ליחס לו שני תארים אלו, חכם וחי, במשמעותם העמוקה, השונה מהותית מזו המוכרת לנו.

⁹ את הנצחיות מביא הרמב"ם ביסוד הרביעי.

¹⁰ ויקרא רבה כד, ט. וראו את ביקורתו של המהר"ל על הרמב"ם בהקדמה השנייה לגבורות ה'.

¹¹ ראו מורה נבוכים ב, כה.

כעבודת התפילה, בגלל הפסוק "ולעובדו בכל לבבכם".¹² אך הרמב"ם עצמו כלל בעיקר זה את כל העבודות למיניהן. משוררנו הרחיק לכת יותר. עצם קיומם של יצורים בעולם מעידה על יוצרם. הרעיון יפה וגם הרמב"ם מביע רעיון דומה.¹³ אולם דומה שלא זאת הייתה כוונת הרמב"ם בעיקר זה.

ו. הנבואה

שָׁפַע נְבוֹאָתוֹ נְתָנוּ, אֶל אַנְשֵׁי סִגְלָתוֹ וְתַפְאֲרָתוֹ.
לשון הרמב"ם:³

והנבואה. והוא, לדעת שזה המין האנושי יש שיימצאו בו אישים בעלי כשרונות מפותחים מאד ושלמות גדולה, ותתכונן נפשם עד שמקבלת צורת השכל [...] ויאצל עליהם ממנו אצילות שפע, ואלה הם הנביאים.

תיאור השפע תואם את דעת הרמב"ם בנבואה הן כאן והן במורה נבוכים.¹⁴ הנבואה היא לדעתו תשלובת של מאמץ הנביא להשתלם בחכמתו ובמידותיו כדי להשיג את השפע האלקי. ובמקביל, של ה' המשפיע על הנביא את השפע הנבואי. בהלכות יסודי התורה¹⁵ מדגיש הרמב"ם בעיקר את הצד המשפיע: מיסודי הדת לידע **שהאל מנבא את בני האדם.**

גם המשורר מדגיש צד זה "שפע נבואתו נתנו".¹⁶

המלים "אֶל אַנְשֵׁי סִגְלָתוֹ וְתַפְאֲרָתוֹ" רומזות שהנבואה היא ייחודית לישראל, הנקרא עם סגולה (כשיטת ריה"ל¹⁷) בעוד שהרמב"ם מזכיר במפורש את "המין האנושי" כולו. המשורר העדיף את שיטת ריה"ל.

ז. נבואת משה

לֹא קָם בְּיִשְׂרָאֵל כְּמֹשֶׁה עוֹד, נָבִיא וּמַבִּיט אֶת תְּמוּנָתוֹ.

המשורר, הכבול במסגרת החרוז, נאלץ לנקוט לשון עבר "לא קם" אך עיקר זה בא לומר שגם בעתיד לא יקום.

המשך החרוז מסתמך על הפסוק "ותמונת ה' יביט". יש להדגיש שה"תמונה" כאן היא במשמעות הפוכה מכל תמונה אחרת. לדעת הרמב"ם כאן "לא נשאר לפניו שום מסך שלא קרעו ולא עצר בעדו מעצור גופני". לפי זה "תמונה" כאן היא השגה על-חושית, אולם חדה וברורה כתמונה המוחשית למשיג בחושו.¹⁸

ח. תורה מן השמים

תוֹרַת אֱמֶת נָתַן לְעַמּוֹ אֶל, עַל יַד נְבִיאָו נֶאֱמַן בֵּיתוֹ.

התורה ניתנה לישראל דווקא. זו גם לשון הרמב"ם:¹⁹ "משה רבינו לא הנחיל התורה והמצוות אלא לישראל, שנאמר 'מורשה קהלת יעקב'. אלא שהוא הוסיף גם את הגרים: ולכל הרוצה להתגייר משאר האומות". יתרה מזאת, גם בני נוח, לדעתו, מחויבים בשבע מצוותיהם מתורת משה.²⁰ המשורר מסתפק בקביעת העיקרון בלבד שהתורה ניתנה לישראל.

ט. נצחיות התורה

לֹא יִחְלִיף הָאֵל וְלֹא יִמִּיר דָּתוֹ, לְעוֹלָמִים לְוָלָתוֹ.
החרוז אילץ את המשורר להשתמש בלשון זכר "לזולתו" במקום לשון נקבה "לזולתה".²¹

י. ההשגחה

צוּפֵה וְיֹדֵעַ סִתְּרִינוּ, מִבֵּית לְסוֹף דָּבָר בְּקִדְמָתוֹ.

המשורר מדגיש את ידיעת העתידות, אך לשון הרמב"ם היא: "הוא יתעלה יודע מעשה בני אדם ולא הזניחם, אין אצלו התייחסות לידיעת העתידות כעיקר בפני עצמו. ידיעה זו כלולה בחוכמתו יתברך".²² לדעת הרמב"ם ידיעת ה' אינה פאסיבית, היא אקטיבית. ה' אינו מזניח את בני האדם, אלא מתערב בנעשה בעולם²³ ומנהיגו לקראת תיקונו השלם.

יא. הגמול

גֹּמֵל לְאִישׁ חֶסֶד כְּמַפְעָלוֹ, נוֹתֵן לְרָשָׁע רַע כְּרָשָׁעָתוֹ.

לשון הרמב"ם: "ושגמולו הגדול הוא העולם הבא, ועונשו החמור הכרת".

העולם הבא שהוא עולם הנשמות, הוא הגמול העיקרי, לפי הרמב"ם. הוא תוצאה טבעית של התנהגות האדם. מי שהשיג בחייו רמה רוחנית גבוהה היא זו שנותרת עמו אחרי מותו. יש החולקים עליו וסוברים שעיקר השכר הוא אחרי תחיית המתים, לגוף ולנשמה גם יחד.²⁴ המשורר ציין רק את עצם הגמול, מבלי לפרט, כדי להתאים את העיקרים למוסכם יותר בעם.

יב. המשיח

יִשְׁלַח לְקֹץ הַיָּמִין מְשִׁיחֵנוּ, לְפָדוֹת מַחְכֵּי קֶץ יְשׁוּעָתוֹ.

המשורר מתאר את ימות המשיח כפדייתם של המצפים לו והושעתם מצרותיהם. לעומתו הרמב"ם מדגיש בעיקר את תיקון העולם כולו.²⁵ ישועת ישראל אינה מטרה אלא אמצעי. גם כאן העדיף המשורר את ציפיית העם לגאולתו על ידי המשיח.

יג. תחיית המתים

מֵתִים יִחְיֶה אֵל בְּרַב חֶסֶדּוֹ, בְּרוּךְ עֲדֵי עַד שֵׁם תְּהִלָּתוֹ.

הרמב"ם קיצר בדבריו כאן כי סמך על הקדמתו הארוכה לפרק חלק, ובאיגרת תחיית המתים. קוטב דבריו הוא שהגמול העיקרי הוא בעולם הבא שהוא עולם הנשמות.

סיכום

המשורר בא לנסח את עיקרי היהדות לפי הרמב"ם, אולם הוא לא הולך בעקבות הרמב"ם בצורה מלאה אלא מתאים את העיקרים לרובד העממי יותר. בזכות התאמה זו זכה הפיוט לתפוצתו הרחבה ולקבלתו על ידי כל העדות.

הרב יעקב אריאל

רב העיר רמת גן, מרצה במכללה

¹² הלכות תפילה א, א.

¹³ בהלכות יסודי התורה ב, ב.

¹⁴ בעיקר ב, לו-לז.

¹⁵ ז, א.

¹⁶ במורה נבוכים ב, לב הניסוח הוא שלילי, "שהראוי לנבואה המכין עצמו לה, אפשר שלא יתנבא וזה ברצון א-לחי". ייתכן שאין נפ"מ בין שני הסגנונות ר' שם ג, י, "שמסיר המונע הוא המניע בצד אחד, כמי שהסיר עמוד שתחת הקורה ונפלה בכבדותה הטבעי, שאנחנו נאמר כי מסיר העמוד ההוא הוא הניע הקורה, כבר נזכר בספר השמע הטבעי, ובזה הצד נאמר ג"כ למי שהסיר ענין אחד, שהוא עשה העדר [...] ולפי זה הפירוש יתבאר מאמר ישעיה יוצר אור ובורא חושך עושה שלום ובורא רע, מפני שהחשך והרע העדרים [...] ועל זה הצד ג"כ הבן אמרו ימי שם פה לאדם או מי ישום אלם או חרש או פקח וגוי".

¹⁷ כוזרי מאמר א צח, קג.

¹⁸ מורה נבוכים, א, ג.

¹⁹ הלכות מלכים ח, י.

²⁰ ראו שם הלכה יא.

²¹ ראו עולת ראייה א, נד.

²² הרמב"ם עוסק בהרחבה בנושא ידיעת העתידות והבחירה החופשית בפרק ח משמונה פרקים ובהלכות תשובה, פרק ה הלכה ה.

²³ במורה נבוכים ג, יח הוא מדרג את ההשגחה לפי רמתו האישית של כל אדם ואדם.

²⁴ ראו הלכות תשובה ח והשגת הראב"ד שם, הלכה ג ובחגה"מ ומגדל עוז שם מה שהביאו בשם הרמב"ן בשער הגמול.

²⁵ ראו הלכות מלכים יב, ד.

אורות ישראל
מכללה אקדמית לחינוך

מאורות

עיונים בספר תהילים ובפרשת השבוע

פרשת וישב

"כי לא מחשבותי מחשבותיכם"

"חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה" (ברכות נד). בזה מלמדת אותנו המשנה כיצד להשקיף על מאורעות החיים. הרעות הנראות לעינינו בשר ודם אינן רעות כלל וכלל. אדרבה, הן מהוות סיבה לצמיחת טובות וברכות נשגבות. כשם שחרישה וזריעה קודמות לקצירה, כך יש לפרקים להקדים רעה כדי שתוכל לבוא טובה. כשאדם מקבל את הרעה בשמחה, הרי הוא מביע בזה את אמונתו בה' ואת הכרתו כי הוא יודע שה' בוודאי חפץ בטובתו, וממילא יחפוץ ה' להשלים את אשר החל לעשות ולהביא את הטובה בעקבות הרעה.

על פי דברים אלו נבין את הנהגת ה' עם יעקב אבינו, בצרות שהיו לו מיוסף, שמעון ובנימין.

הקב"ה זיכה את יעקב להיות מניח היסודות לבניין בית ישראל. כדי שיוכלו לקבל את התורה ולבוא אל הארץ הקדושה ולהשרות השכינה בתוכם נזקקו בני ישראל להיות משועבדים תחילה במצרים, כמאמר הגמרא בברכות (דף ה) "ג' מתנות טובות ניתנו לישראל וכולם לא נתנו אלא על ידי יסורים: תורה, ארץ ישראל ועולם הבא". נמצא אם כן שהירידה למצרים היא

החריש הראשון לקראת צמיחת ישועות עם ישראל. על הירידה למצרים נאמר מדרש על הפסוק "ויסוף הורד למצרימה" (בראשית לט, א): "משל לפרה שהיו מושכים אותה ולא היתה נמשכת. מה עשו לה? משכו את בנה לפניו. כך היה יעקב אבינו ראוי לירד למצרים בשלשלאות ובקולרים. אמר הקב"ה בני בכור הוא ואני מורידו בביזיון!! אלא הרני מושך את בנו לפניו והוא יורד אחריו". זה פשר הצרות שפקדו את יעקב

סביב מכירת יוסף ושהייתו במצרים. כאשר פוקדות את האדם צרות שונות, הוא חייב לדעת שכל מה שנגזר עליו הרי זה כגזירת החיית בבד על מנת לעשות בגד. גם אם התועלת שתצמח מן הגזירה אינה מתגלה לנגד עינו, עליו להאמין באמונה שלמה כי סוף הטובה לבוא בעולם הזה או בעולם הבא. השגתנו קצרה מלהבין את דרכי ה' ותבונתו, שהרי על זה אמר (ישעיה נה) "כי גבהו שמים מארץ כן גבהו דרכי מדרכיכם".

(מתוך הספר "לקח טוב" של טוביה בר אליעזר).

תמר בוצ'קו

סטודנטית בהתמחויות

למחשבת ישראל ולחינוך חברתי קהילתי

עמליה צורן

הנני שלחני

חיבוק ראשון

מדי שנה ננטשים עשרות תינוקות במחלקות היילודים של בתי החולים בישראל.

על תינוקות אלה נגזרת בדרך כלל שהות ממושכת בבית החולים, ללא טיפול הורי מסור, ללא מגע אוהב וללא חום ואהבה. תינוקות אלה אינם אשמים בדבר. הם אינם אשמים שנולדו עם מום ומשפחתם לא חפצה בהם; הם אינם אשמים שנולדו לאימהות מכורות לסמים או לאמהות שאינן מסוגלות לגדל אותם. תינוקות אלה זקוקים כמו כל תינוק לחיבוק חם, למגע, לליטוף ולדברים הבסיסיים שלהם זוכים תינוקות בחודשים הראשונים לחייהם. הצוות הרפואי בבית החולים המופקד על חדר עמוס תינוקות דואג לטיפול בתינוקות, אך עקב העומס היומי הרב, הוא בוודאי אינו מסוגל לדאוג למלוא הצרכים הרגשיים ולפעמים גם לא למיטב הצרכים הפיזיים.

עמותת "חיבוק ראשון" שמה לה למטרה למלא את החלל שנוצר בהיעדר האם, ולספק עד כמה שניתן את הצרכים הרגשיים והקוגניטיביים החיוניים כל כך להתפתחות התקינה של התינוק. מתנדבות "חיבוק ראשון" דואגים לבלות עם התינוק מספר שעות בכל יום, להעניק לו חום, אהבה ומגע גוף, לשחק איתו, לשיר לו שירים, להקריא סיפורים וכו'.

הטיפול בכל תינוק נעשה באהבה על ידי קבוצת מתנדבות מצומצמת המלווה אותו באופן יום-יומי במשך כל תקופת שהותו בבית החולים. בדרך זו מבטיחים שהתינוק לא ייחשף לדמויות רבות מדי, ויוכל לזהות את הדמויות הטיפוליות בדומה לבני משפחה. הן דואגות גם ליצור לתינוק סביבה ביתית ככל האפשר בעזרת מוביילים, ספרי תמונות, צעצועים, משחקים, עגלות טיול, מנשאים, מצעים, בגדים ועוד.

עמותת "חיבוק ראשון" הוקמה על ידי ד"ר תמר שלזינגר, מרצה לעבודה סוציאלית. העמותה מפעילה מתנדבות בבתי החולים שבהם שוהים תינוקות נטושים ועוסקות בגיוס תרומות כספיות לרכישת הציוד הנדרש לתינוקות.

למידע נוסף:

• אתר עמותת חיבוק ראשון: <http://www.tinokot.org.il/about.html>